

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA  
MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

URMANOVA LOLA AKBAROVNA

# **RUS MUSIQASI TARIXI**

Oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalari uchun darslik

|                |                                                         |
|----------------|---------------------------------------------------------|
| Bilim sohasi:  | 100000 – ta'lim                                         |
| Ta'lim sohasi: | 140000 – O'qituvchilar tayyorlash<br>va pedagogika fani |

|                         |                        |
|-------------------------|------------------------|
| Bakalavriat yo'nalishi: | 5141000-musiqiy ta'lim |
|-------------------------|------------------------|

TOSHKENT-2010

Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti  
Ilmiy – metodik kengashining «28» iyun 2007 yildagi - № - 12 qarori bilan  
nashrga tavsiya etildi.

L.O'rmanova. Rus musiqasi tarixi

Taqrizchilar: Q.Mamirov – pedagogika fanlari nomzodi, professor.  
Yu.M.Nosirova – san'atshunoslik fanlari nomzodi, dotsent.

Muharrir: O.A.Ibrohimov - san'atshunoslik fanlari doktori, professor.

Mazkur darslik XIX -XX asr boshlarida jahon musiqa madaniyatida jahonshumul shon-shuhratga ega bo'lgan asarlar yaratilishi bilan mashxur bo'lgan rus musiqa madaniyatining eng yorqin davriga bag'ishlangan.

Ushbu darslikda atoqli rus kompozitorlarining shaxsiy ijodiy qiyofasi va musiqa madaniyati tarixida egallagan o'rni va ahamiyatining eng muhim va e'tiborga molik ma'lumotlar qayd etilgan.

Darslik oliy maxsus ta'lim muassasalari uchun mo'ljallangan.

## KIRISH

Ushbu darslik rus musiqa madaniyatining eng sermahsul va yorqin davri - XIX - XX asr boshlarida yashab, jahon musiqa madaniyatida o'chmas iz qoldirgan kompozitorlar hayoti va ijodiga bag'ishlanadi.

Darslik mazmunidan shu davrlarda yashagan kompozitorlarning ijodi, ularning rus musiqa madaniyati tarixida egallagan o'rni va ahamiyatini belgilaydigan ko'plab qiziqarli ma'lumotlar o'rin olgan.

Musiqa madaniyatining shakllanishi, rivojlanishi va takomillashib borish jarayonlarini o'rganish - musiqa tarixi kursining asosiy vazifalaridan biridir. Musiqa tarixi darsligida, birinchi navbatda, musiqiy ijod hamda musiqiy-uslubiy tadrijiyot masalalari, shu bilan bir qatorda, musiqa madaniyatining boshqa muhim tomonlari ham yoritib berilgan. Muallif rus musiqa madaniyatining eng nodir durdonalariga sharh berishga harakat qilgan. Albatta, bunda tarixiy sharoitlarni, ularning yuzaga kelishi sabablarini e'tiborga olgan holda, musiqiy olam, musiqiy ta'lim va bilim orqali san'at olamiga kirib borilishi lozim bo'ladi.

Musiqa tarixi haqida nashr etilgan ko'plab amaliy materiallarda muhim tarixiy voqealar, noyob rus musiqiy asarlari yoritib berilgan. Darslikda o'rganilayotgan kompozitor tomonidan yaratilgan musiqiy merosning musiqa madaniyatining shakllanishidagi ahamiyati beqiyosdir. Ulug' rus musiqa madaniyatida munosib o'rin olgan noyob memuar asarlarda iste'dodli kompozitorlar o'zlarining falsafiy, estetik, man'aviy dunyoqarashlarini, tarixiy voqealarga o'z munosabatlarini yaqqol namoyon etganlar. Ular musiqani yorqin ideallar, insonlarning ozodligi va baxti uchun kurashning samarali vositasi deb hisoblar edilar.

Musiqa tarixi darsligining asosiy vazifalaridan yana biri – bu rus musiqasining jahon musiqasi miqyosida egallagan o'rnini ko'rsatib berishdir. Muallifning fikricha, rus musiqasining rivojlanish davrini jahon musiqasining rivojlanishi tarixidan ajratgan holda o'rganib bo'lmaydi.

G'arb madaniyatining rivojlanishi rus madaniyatining rivojlanishiga ham kuchli ta'sir ko'rsatdi. XIX asrning ikkinchi yarmida ko'pgina rus kompozitorlari yaratgan ijod namunalari rus musiqasining yuksak madaniyatga ega bo'lgan G'arbiy Evropa mamlakatlari darajasiga olib chiqdi.

Ma'naviyat va ma'rifatning qaysi bir sohasini olmaylik, zamonaviylikka intilish rus xalqining uzoq o'tmishiga borib taqaladi va ushbu ma'lumotlar tarix zarvaraqlari orqali bizgacha etib kelgan.

Musiqa, ayniqsa XIX asr rus madaniyatining rivojlanishida salmoqli o'rin tutadi va shuning bilan alohida e'tiborga molikdir. 1812 yildagi Vatan urushining Rossiya g'alabasi bilan tugashi, dekabristlar qo'zg'oloni hamda rus podshosi tomonidan krepostnoy - dehqonlarga ozodlik va huquqlar berilishi muhim tarixiy voqea bo'ldi. Rossiya tarixidagi bunday muhim voqea va hodisalar jamoatchilik fikrining rivojlanishiga hamda rus san'atining gullab-yashnashiga ta'sir etmay qolmadi. Ayniqsa, 1812 yildagi Vatan urushi davrida sodir bo'lgan voqealar va bu urushda rus xalqining ulkan g'alaba qozonishi rus musiqasini yanada yuksak cho'qqilarga ilhomlantirdi, uni jahonga tanitdi. Muallif rus musiqasi tarixining XIX asrga tegishli klassik davrini va XX asrga o'tish davrini tarixiy materiallar asosida yoritib beradi. Bu davrda rus musiqasi jahonshumul badiiy ahamiyatga ega bo'ldi hamda Evropaning yirik milliy kompozitorlik maktablari qatorida o'zining munosib o'rniga ega bo'ldi.

Bu davrlar oralig'ida ijod qilgan rus kompozitorlari ijodiga xos bo'lgan chuqur tipologik chizg'ilar ularning asarlarida aniq va ravshan aks etgan, ya'ni bu asarlarda faqat ularga xos bo'lgan betakror qirralar namoyon bo'ladi.

Adabiyotlarda etarli ma'lumotlar berilmaganligi, binobarin, muallif imkoniyatlari cheklanganligiga qaramasdan, musiqa namunalarini tahlil qilish va ularga ta'rif berish zarur talab darajasida amalga oshirildi. Muallif o'z bilimi va salohiyatini ushbu darslikni yaratishga bag'ishlab, talabalarni rus kompozitorlarining betakror, nodir musiqiy asarlari bilan tanishtirishga va olingan bilimlarini hayotga tatbiq etish yo'llarini ko'rsatib berishga harakat qilgan. Mashhur kompozitorlarning musiqiy asarlaridan berilgan namunalar esa nafaqat

talabalarning bilimini boyitishda, balki ularning estetik didini shakllantirib, ma'naviy boy, barkamol shaxs sifatida tarbiyalashda ham muhim ahamiyatga ega.

Darslikda romanslarning ruscha nomlanishi qavs ichida berilgan, chunki har bir romansning dastlabki so'zlari uning nomiga muvofiq keladi.

Talabalar egallagan bilimlarini mustahkamlab va takomillashtirib borishlari uchun, muallif yangi axborot texnologiyalaridan ham imkon qadar samarali foydalangan. Muallif tomonidan darslikka kiritilgan musiqiy ilovada rus kompozitorlari asarlarining elektron varianti ham taklif etiladi.

## XIX ASR BIRINCHI YARMIDA RUS MUSIQA MADANIYATI

XIX asr rus musiqa madaniyatida har tomonlama rivojlanish davri bo'ldi. Aynan shu davrda M.I.Glinka, A.S.Dargomijskiy, M.A.Balakirev, A.P.Borodin, M.P.Musorgskiy, N.A.Rimskiy-Korsakov, P.I.Chaykovskiy kabi buyuk kompozitorlar ijod qilib, o'lmas asarlar yaratdilar. Rus mumtoz musiqiy madaniyatning keyingi rivoji A.K.Glazunov, A.K.Lyadov, S.I.Taneev, A.S.Skryabin, S.V.Raxmaninov kabi kompozitorlarning ijodi bilan bevosita bog'liqdir. Ularning ijodida muhim ahamiyat kasb etgan mashhur musiqiy asarlarning yaratilishi XIX asr yakuni - XX asr boshlariga to'g'ri keladi. Zero bu davrda ham rus musiqa madaniyatining rivojlanishi jadal sur'atlarda jo'shqin kechdi. Bu jarayon bir vaqtning o'zida turli yo'nalishlarda davom etib, yangi ijodiy sohalarini o'z ichiga qamrab oldi. Ayni paytda musiqiy-tanqidiy va estetik fikrlar gurkirab o'sdi.

XIX asrning birinchi yarmiga xos madaniy yangiliklar o'sha davr ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlar va voqealar rivoji bilan chambarchas bog'liq. San'atning g'oyaviy-estetik va mazmuniy rivojlanish yo'nalishlari faqat Rossiyadagina emas, balki G'arbiy Evropada ham sodir bo'lgan keskin va murakkab ijtimoiy-siyosiy vaziyatlarda yuzaga keldi. XVIII asr oxirida sodir bo'lgan farang inqilobidan so'ng o'zini Farangiston imperatori deb e'lon qilgan Napoleon Birinchining tajovuzkor siyosati sababli qator Evropa mamlakatlarining iqtisodiy-siyosiy rivojlanishida birmuncha murakkab vaziyat yuzaga keldi.

1812 yildagi Vatan urushida barcha rus xalqi yurt himoyasi uchun oyoqqa turdi. Mash'um urush butun jamoatchilikni chuqur iztirobga soldi, rus xalqining ilg'or vakillarida insoniy tuyg'ularni, o'z-o'zini anglash, qolaversa, fuqarolik hissini kuchaytirdi. Bosqinchi Napoleon ustidan qozonilgan buyuk g'alaba ezilgan rus xalqini yanada ruhlantirdi. Xalq noroziligi, dehqonlar harakati kuchaygan bir vaqtda huquqsiz va mazlum xalqning qudratli kuchini, mamlakatda ziddiyatli, notinch vaziyat yuzaga kelayotganini anglagan eng ilg'or ijtimoiy qatlam - zodagon sinf vakillari orasida muxoliflik kayfiyatlari paydo bo'la boshladi.

Jamiyatda sodir bo'layotgan voqea-hodisalar rivoji tarixda va keyinchalik ijtimoiy-siyosiy hayotda muhim o'rin egallagan dekabristlar harakatiga kuchli «turtki» berdi. Dekabristlar harakati rus san'ati tarixida chuqur iz qoldirdi, ilg'or g'oyalar, xususan, rus jamiyatida ko'plab iqtidor sohiblarining ijodiy o'sishi uchun ham zamin hozirladi.

Shu zaminda ulug' rus shoiri A.S.Pushkinning ijodiy faolligi oshdi. Dekabristlar qo'zg'oloni arafasida Pushkin o'zining «Boris Godunov» nomli ilk realistik xalqchil tragediyasini, Griboedov esa «Aqllilik balosi» komediyasini yaratdi. Qolaversa, dekabristlar qo'zg'oloni tufayli jamiyatda ko'tarinkilik kayfiyati yuzaga keldi, ijodiy faollik ortdi, she'riyat janri misli ko'rilmagan darajada gurkirab o'sdi.

XIX asr boshlarida ijod etgan kompozitorlar teatr janri sohasida ko'plab asarlar yaratdilar. Ilk musiqali teatr janri asarlarini K.Kavosning «Ko'rinmas shoh», «Pahlavon Ilya» nomli ertak operalari va vatanparvarlik ruhida «Ivan Susanin» operasi, V.A.Ozerovning «Edip Afinada» va «Fingal» nomli fojiaviy (O.A.Kozlovskiy musiqasi) asarlari, S.A.Dyagtereving «Minin va Pojarskiy» oratoriyalari tashkil etgandi. Bu davrda vodevil\* janriga oid engil musiqali komediyalar ommalashdi. Bu borada A.A.Shaxovskiyning «Shoir kazak» pesasi (K.Kavos musiqasi) birinchi rus vodevili hisoblanadi.

XIX asrning I yarmida balet janri ham rivojlandi. Asrning boshida ustuvorlik qila boshlagan bu janrda mualliflar ertak, hajviya va afsonaviy syujetlar asosida baletlar yaratdilar.

---

\*Vodevil – naqoratli musiqa joʻrligida ijro etiladigan «qoidalar komediyasi»ning bir turi.

XIX asr davomida rus baleti Titov, Davidov, Antonolini, Kavos va Sholtslarning oddiygina partituralaridan tortib, to Chaykovskiyning «simfonizmli» baletlariga qadar tadrijiyot yoʻlini bosib oʻtdi.

Rus kompozitorlarining cholgʻu musiqasi asosan «uy» sharoitidagi ijrochilik faoliyati bilan bogʻliq edi. Yirik hajmdagi asarlardan A.Alyabevning kontsertli uvertyrasi va bir qismdan iborat simfoniyasi ajralib turadi. A.Gurilyovning ijodi fortepiano uchun turli janrdagi asarlari bilan alohida ahamiyatga ega. Ayniqsa, uning sonatalari va «24 prelyudiya va fugalar»i musiqa sanʼatida muhim oʻrin egallagan edi. Bu davrda variatsiya janri, cholgʻu ansambllar uchun kvartetlar va boshqa janrdagi asarlar ham yaratildi.

Rus musiqa sanʼatining rivojlanishida krepstnoylardan chiqqan yirik musiqachi ziyolilar - D.N.Kashkin va S.A.Dyagterovlarning xizmatlari kattadir. Pushkin davrida bir qator iqtidorli kompozitorlar, xususan, N.A. va N.S.Titovlar, M.L.Yakovlev, M.Yu.Vielgorskiy, A.P.Esaulov va I.I.Genishta, A.N.Verstovskiy, A.A.Alyabev, A.E.Varlamov, A.L.Gurilyov kabi kompozitorlar oʻz ijodlari bilan eʼtibor qozondilar.

A.Verstovskiy musiqa tarixida «sahna» (teatr) kompozitori, romantik operalar muallifi sifatida iz qoldirdi. U oʻzining mashhur «Askold qabri» operasiga yangi mavzularni va taʼsirchan musiqiy-dramatik vositalarni kiritgan edi.

XIX asrning 20-yillarida rus mumtoz musiqasining asoschisi M.I.Glinka oʻzining ijodiy yoʻlini boshlaydi. U oʻzining sermahsul ijodi bilan rus musiqasini yangi bosqichga koʻtardi. Rus musiqa madaniyatida bu davrni «Glinka davri» deb ham atadilar. M.I.Glinka rus mumtoz simfoniyasi, operasi va romansiga asos soldi. U oʻzining keng dunyoqarashi, xalqparvarligi va oʻz zamonasining ijtimoiy hayotidagi faol ishtiroki bilan boshqa kompozitorlardan ajralib turardi.

1830-yillarning ikkinchi yarmiga kelib rus musiqasi «sahnasi»da mashhur rus kompozitori A.S.Dargomijskiy ijodi yuksaldi. Glinkaning yosh zamondoshi va yaqin izdoshi boʻlgan Dargomijskiyning ijodida XIX asrning 40-60 yillariga xos tanqidiy realizm oqimi oʻz aksini topdi.

Rus shoirlari ijodi bilan hamohang tarzda rus lirik romansi ham ilgariladi. M.I.Glinka, A.A.Alyabev, A.N.Verstovskiy kabi isteʼdod egalari oʻzlarining ijodlari bilan ijtimoiy-madaniy hayotning oldingi qatorida boʻldilar. A.N.Verstovskiy oʻzining romantik operalari bilan tomoshabinlar orasida muvaffaqiyat qozondi. A.A.Alyabev esa psixologik romans-monolog janrida barakali qalam tebratdi.

XIX asrning boshlarida Evropada paydo boʻlgan romantizm badiiy yoʻnalishi tez surʼatlarda rivojlanib keng quloch yoydi va, shu jumladan, Rossiyada ham bir qadar yoyildi. Romantizm yoʻnalishda yaratilgan musiqiy asarlarda jamiyatda hukm surayotgan tengsizlikka, ijtimoiy adolatsizlikka nisbatan norozilik kayfiyatlari oʻz ifodasini topgan edi. Insoniyatning shaxs ozodligi va inson maʼnaviy kuchining erkinligi haqidagi orzu-umidlari buyuk ingliz shoiri Ch.Bayronning ijodida barq urdi. «Romantizmning jangovarligi» gʻoyalari jahon musiqa sanʼatining yirik namoyandalari - F.Shopen, R.Shuman, G.Berlioz, R.Vagner, F.List kabi mashhur kompozitorlarning ijodida yorqin ifodalandi.

Romantizm badiiy-uslubiy yoʻnalishi yosh shoir A.S.Pushkin va uning zamondoshlari boʻlgan dekabrist-shoirlar K.F.Rileev, V.K.Kyuxelbekker, A.I.Odoevskiy, A.A.Bestujevlarning ijodida «fuqarolik mavzulari» koʻrinishida muhim oʻrin egallaydi. Sanʼat asarlarida badiiy shakl, uslub va vositalar yordamida milliy ozodlik kurashi gʻoyalarining ifodalanishi rus sanʼatining rivojida ayniqsa katta ahamiyat kasb etdi. Romantiklar oʻzlarining ijodlari bilan har bir inson oʻziga xos feʼl-atvorga ega boʻlish huquqiga ega, degan fikrni himoya qilib chiqdilar.